

СТРАХУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Досліджено особливості проведення страхування фінансових ризиків в сфері аграрного виробництва. Доведено необхідність розширення ринку страхування фінансових ризиків, що пов'язано з розвитком спеціалізації цих видів страхування, підвищенням рівня фінансової культури підприємств і банків у сфері управління ризиками.

Вступ. Страхування фінансових ризиків в сфері аграрного виробництва передбачає відшкодування збитків у разі втрати прибутку, неповернення кредиту та відсотків за його користування, інвестиційних, біржових, валютних ризиків, лізингових платежів та інші. Для ефективного функціонування у ринковому середовищі сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та господарювання необхідне формування адекватної кредитної політики, яка б виходила зі статусу аграрного сектора та завдяки цьому створювала пріоритетні умови для його розвитку. Аграрний сектор, зокрема його сільськогосподарський блок, має певні особливості, притаманні тільки цій галузі (сезонність, уповільненість обороту авансованих коштів). Ці особливості мають об'єктивний характер і накладають певний відбиток на кредитні відносини, тому повинні враховуватися при формуванні кредитного механізму.

Проте у сільському господарстві при зміні форм і методів кредитних відносин, зорієнтованих на ринкові умови, фактор специфіки галузі не був врахований достатньою мірою. Внаслідок цього сільськогосподарські товаровиробники практично відразу після застосування нових підходів до користування кредитами зазнали фінансової скрути. Звичайно, основною причиною такого стану є порушення цінового паритету на сільськогосподарську та промислову продукцію. Але значною мірою негативний вплив був здійснений і різкою зміною системи кредитування.

Останні роки ситуація поступово змінюється. На період становлення ринкових відносин непотрібно відмовлятися й від практики впровадження державних кредитів цільового використання (кредитних ліній). Такі кредити можуть мати разовий характер у залежності від конкретних ситуацій, але загальним і обов'язковим для них є цільовий характер використання. Практика їх застосування показала, що найважче досягти виконання останньої вимоги.

Розробці теоретичних питань страхування фінансових ризиків присвячено праці таких провідних вчених: С.С. Осадця, В.Д. Базилевича, К.С. Базилевич, О.Є. Гудзь, С.А. Навроцького, П.А. Стецюка, О.О. Непочатенко, Ю.М. Журавлева, Т.Г. Александрової, Н.М. Внукової, В.В. Шахова та ін. Однак окремі напрями розвитку страхування фінансових ризиків в аграрній сфері потребують подальшого вивчення.

Метою статті є дослідження особливостей проведення страхування фінансових ризиків в сфері аграрного виробництва, їх аналіз та з'ясування напрямів розвитку страхування цих ризиків в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нині активізувалася участь вітчизняних інвесторів в аграрній сфері. Однак обсяги кредитних ресурсів та інвестицій, що залучаються в сільськогосподарське виробництво, ще далеко не відповідають реальним його потребам для здійснення відновлення виробничих фондів і ведення ефективного виробництва. Інвестиційна привабливість аграрного сектора економіки залишається ще досить низькою. Значною мірою це пов'язано з наявністю високого ступеня ризику в порівнянні з іншими галузями економіки, що обумовлено впливом природно-кліматичних і біологічних факторів на аграрний виробничий процес. Одним з факторів, здатних реально протистояти зазначеним причинам, а, відповідно, і впливати на підвищення його інвестиційної

привабливості, є страхування господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників [3, 6].

Хоча обсяги іноземних кредитних ресурсів, використовуваних для потреб аграрного виробництва, незначні й у середньому в рік не перевищують 200 млн. дол. США, вони грають важливу роль у підтримці економіки. Частина іноземних кредитних ресурсів, залучених для потреб АПК, складає близько 30% від загальних обсягів джерел фінансування.

З метою попередження неповернення кредиту здійснюється страхування кредитних ризиків. Об'єктами цього виду страхування є комерційні кредити, банківські позики, кредитні зобов'язання, заставлене майно сільськогосподарських підприємств для одержання кредиту тощо [2, 8]. При страхуванні кредиту визначається конкретна межа відповідальності страховика на основі страхової суми, розмір якої встановлюється за згодою сторін і не може перевищувати суми кредиту та відсотків за його використання.

Перед укладанням договору страхування страхова компанія оцінює ступінь ризику за інформацією, наданою банком-страхувальником (документи, які свідчать про фінансовий стан позичальника, техніко-економічне обґрунтування заходів, які кредитуються, копії контрактів, під які надається кредит тощо). Розмір страхового платежу залежить від ступеня ризику, суми кредиту та відсоткової ставки, терміну користування кредитом і виду забезпечення кредитного зобов'язання.

Момент, коли виникає зобов'язання страховика відносно страхової виплати, визначається конкретними умовами страхування. Страховим випадком при страхуванні фінансового ризику банку визнається неповернення позичальником кредитних коштів і відсотків за користування ними по закінченні певного терміну. Причинами настання страхової події можуть бути: неспроможність позичальника виконувати свої фінансові зобов'язання внаслідок банкрутства та форс-мажорних обставин [1].

Страхувальник зобов'язаний повідомити страховика про факт страхового випадку у встановлений договором термін. Страховик повинен провести з'ясування обставин страхового випадку, у встановлений договором термін скласти страховий акт і виплатити страхове відшкодування чи письмово відмовити у виплаті. Невиконання зобов'язання страхувальника щодо повідомлення про неповернення кредиту в зазначений термін може призвести до відмови у виплаті страхового відшкодування. Страхове відшкодування сплачується в межах страхової суми.

Важливої ролі для підприємств аграрного виробництва набуває лізинг. Практика лізингу в Україні пов'язана з формуванням і становленням лізингових компаній-посередників у лізингових відносинах – організацій, фірм, компаній, філій банків, які на замовлення клієнтів купують майно з метою передачі його їм в оренду. Аналіз структурної побудови сфери лізингових послуг показав, що розвиток лізингової діяльності відбувається в двох напрямках. Перший напрям формують фірми, які контролюються банками. Другий напрям представлений дочірніми підприємствами виробників продукції, при цьому лізинг є ідеальною можливістю продажу своїх товарів на привабливих для клієнта умовах. Займаючи певне місце в схемі лізингу, лізингова компанія виражає свої фінансові інтереси при реалізації лізингових угод шляхом використання окремих методик на кожному з етапів лізингової операції. Здійснення лізингової угоди складається з трьох етапів. На першому ведеться підготовча робота з укладання договорів і розглядається платоспроможність потенційного клієнта. Другий етап полягає в укладанні цих договорів, а третій – у виплаті лізингодавцю лізингових платежів і оформленні відносин з подальшого використання об'єкта після закінчення терміну лізингу [4, 6]. З розвитком лізингових відносин набуває перспектив і страхування лізингових платежів на випадок їх несвоєчасного повернення чи відмови у виплаті при форс-мажорних обставинах.

Зараз в Україні велика кількість сільськогосподарської продукції продається на біржі, тому перспективним є розвиток страхування біржових ризиків, що може виступати як форма захисту інтересів як клієнтів, так і самої біржі. На біржах у нинішніх економічних

умовах домінують контракти на купівлю певного товару з негайною його оплатою та поставкою. Інший тип контрактів – форвардний. Це угоди за наявний товар (товар можна побачити, оцінити та отримати його повний документальний опис) з поставкою в обумовлений термін, при цьому не передбачається негайна поставка товару, а тільки фіксується ціна або спосіб її розрахунку при отриманні товару.

Страхова відповідальність може послабити виконання біржею своїх обов'язків по відборі клієнтів і контролю за виконанням ними умов контрактів. Таке страхування доцільно проводити у вигляді взаємного біржового страхування або через акціонерні страхові компанії за участю капіталу бірж, коли забезпечується взаємозв'язок і взаємозалежність страхових і біржових інтересів [5].

При проведенні страхування угод із реальним товаром договір може укладатися як з продавцем, так і з покупцем. За угодою страхування, яка укладається з покупцем, відповідальність страховика виникає у випадку відмови продавця від постачання товару або його затримки. Відшкодування по такому договору може бути різного роду: поставка страхувальнику аналогічного товару; компенсація певної частини вартості неотриманого товару, оплата додаткових витрат на придбання товарів, оплата додаткових витрат на придбання товарів у інших продавців. Право вибору варіанту відшкодування втрат належить страхувальнику.

За договором, який укладається з продавцем, відповідальність страховика виникає при відмові покупця прийняти куплений товар або затримці з його оплатою. Відповідно зобов'язанням страхової організації може бути один з наступних варіантів: реалізація товару, оплата страхувальнику різниці між колишньою та теперішньою реалізаційною ціною (якщо вона знизилася); компенсація частки вартості неоплаченого товару. На основі типових умов можуть страхуватися запаси товарів на біржі та складах, а також фізичні особи – учасники контрактів від нещасних випадків та інших ризиків, які роблять неможливими виконання ними своїх обов'язків по оплаті чи постачанню товарів.

Як відомо, на біржах також укладаються ф'ючерсні угоди на певний термін стосовно товарів, які ще не вироблені. Їх призначення – захист продавця та покупця від втрат внаслідок несприятливої зміни цін; ці угоди також виконують функцію страхування від можливих збитків. Оскільки ф'ючерсні угоди укладаються стосовно товарів, які повинні бути вироблені та доставлені покупцю, тут є підстави для страхування від форс-мажорних обставин або інших перешкод для виконання угоди. Можуть бути застраховані й збитки біржі в цілому від дезорганізації поставок біржових товарів через несприятливі природні умови, політичні та інші події.

При виході на міжнародні ринки вітчизняні експортери й імпортери повинні враховувати той факт, що ціни на товари постійно змінюються, часто швидкими темпами та у широкому діапазоні. Поряд з іншими чинниками це призводить до неможливості повноцінного планування собівартості, власної цінової політики, і, як слідство, – до невиправданих втрат прибутку, збитків, послаблення конкурентоспроможності тощо.

Необхідно зазначити, що проблема управління ризиками, пов'язаними з ринковими коливаннями цін, мінімізацією втрат внаслідок несприятливих ринкових змін, може бути вирішена за допомогою попередньої оцінки ризику і хеджування (від англ. *hedging* – огороження, або страхування від можливих втрат). Для цього використовуються різні виробничі інструменти (ф'ючерси, опціони, споти), якими оперують на біржовому і позабіржовому ринках, а механізм хеджування визначається як усунення (зменшення) ризику шляхом одночасного відкриття протилежних позицій на економічно пов'язаних ринках. Тобто хеджер, що захеджує ф'ючерсами свою позицію на ринку наявного товару, при несприятливій зміні ціни буде нести збиток на цьому ринку, однак він буде компенсуватися прибутком на ф'ючерсному ринку (і, навпаки, при сприятливих умовах додатковий прибуток буде покривати збиток за ф'ючерсною позицією), але в будь-якому випадку хеджер одержить заздалегідь заплановану норму прибутку [7].

Ф'ючерсний контракт являє собою різновид форвардного контракту. Хеджер може виступати на біржі як продавцем, так і покупцем ф'ючерсного контракту. Після укладання ф'ючерсного контракту і покупець, і продавець приймають на себе конкретні зобов'язання перед розрахунковою (кліринговою) палатою біржі. При відкритті ф'ючерсної позиції необхідно внести біржову заставу (маржу), що визначає розмір коштів, необхідних для хеджування. Маржа складає 3-5% від вартості контракту і перераховується щодня за ціною закриття торгів і при необхідності поповнюється. Хеджування за допомогою ф'ючерсів має наступні переваги:

1. Відбувається істотне зниження цінового ризику, що підвищує стабільність фінансової сторони бізнесу та мінімізує коливання прибутку, викликані зміною товарних цін.

2. Добре побудована програма хеджування зменшує як ризик, так і витрати. Хеджування збільшує капітал, зменшує вартість використання засобів і стабілізує прибутки.

3. Хедж не перетинається зі звичайними операціями, він дозволяє забезпечити постійний захист ціни без необхідності змінювати політику запасів або укладати негнучкі форвардні контракти.

4. Хедж полегшує фінансування підприємств. Наприклад, якщо підприємство бере банківський кредит під закупівлю якогось товару, то банк надасть більший кредит і на більш пільгових умовах підприємству, яке захеджувало свої майбутні закупівлі.

Однак можливі й труднощі при здійсненні операцій хеджування [5, 7]:

- при хеджуванні ф'ючерсами ціновий ризик замінюється базисним ризиком (базис – різниця ціни на наявному і ф'ючерсному ринках), що у деяких випадках не дозволяє забезпечити повного захисту від цінових коливань;

- будь-яка ф'ючерсна угода має операційні витрати, і навіть, якщо вони малі, то впливають на кінцеву прибутковість.

Таким чином, мета хеджера – не заробити гроші на ф'ючерсному ринку, а уникнути цінового коливання; відсутність реального постачання за ф'ючерсною позицією робить такі операції для хеджера чисто фінансовими операціями; на хеджування розмір відлучених засобів складає 3-5%, що створює ефект “кредитного важеля”.

Зараз в Україні ні держава через брак коштів у бюджеті, ні банки через обмеженість кредитних ресурсів, високої ризикованості вкладення засобів у сільськогосподарське виробництво, ні більшість переробних, заготівельних і торгових підприємств через низький рівень платоспроможності не спроможні самостійно забезпечити сільськогосподарського виробника необхідними фінансовими засобами для забезпечення процесу виробництва. Тому вирішення проблеми варто розглядати в поєднанні ресурсів усіх зацікавлених сторін. З цією метою необхідно розробити довгострокову державну програму, розраховану на 5 років (або більш тривалий термін), що торкається всіх сфер діяльності аграрного виробництва. Головна задача програми – фінансова стабілізація сільськогосподарських товаровиробників, яка може бути досягнута на основі узгодження цінової, податкової і кредитної політики з реальними потребами сільського господарства.

Метою діяльності будь-якого підприємства є отримання прибутку, тому важливого значення набуває страхування на випадок можливої втрати очікуваного прибутку або недоотримання доходу. Об'єктом добровільного страхування ризику втрати прибутку є втрата прибутку страхувальником внаслідок:

- падіння обсягів виробництва (товарообігу), спричиненого факторами, зазначеними в основному договорі;

- додаткових витрат, які спрямовані на уникнення чи зменшення темпів падіння виробництва (товарообігу) та його поновлення.

Страховим ризиком є імовірність нанесення збитку тимчасовим припиненням процесу виробництва, господарської або комерційної діяльності з причин настання страхових випадків: вогню (пожежа, удар блискавки, вибух); стихійних явищ (зсув, обвал,

просідання ґрунту, що викликані стихією: буря, ураган, повінь, град, злива, сель, затоплення); аварії, в тому числі комунікаційних мереж; припинення постачання електричної енергії, викликане стихійним явищем; проникнення води із сусіднього приміщення; неправомірних дій третіх осіб, включаючи крадіжку зі зломом (пограбування), які з них обумовлені основним договором добровільного страхування майна від вогню, стихійних явищ або інших ризиків.

Страхова сума визначається страхувальником у межах запланованого (очікуваного) прибутку впродовж періоду, на який укладається договір страхування. Договором визначається:

- показник прибутковості, який розраховується як відношення прибутку, отриманого за попередній рік, до вартості виробленої продукції та наданих послуг, і використовується для визначення суми страхового відшкодування;

- період відшкодування, який визначається з дня настання страхової події і діє до моменту відновлення виробництва (товарообігу), але він не може перевищувати терміну дії договору страхування (максимальний період відшкодування).

Договір страхування укладається на підставі заяви страхувальника, до якої додаються основний договір і фінансові розрахунки показників ефективності виробництва, комерційної або господарської діяльності; може бути укладений від одного до 11 місяців і на рік, набуває чинності з дня надходження страхових платежів на рахунок страховика й припиняє дію в обумовлений договором термін.

Для страхувальника, який безпосередньо укладав договори страхування ризику втрати прибутку протягом одного, двох і трьох років, і за якими страхове відшкодування не сплачувалося, річна сума страхових платежів зменшується відповідно на 10, 15, 20%.

Розмір збитку визначається шляхом складання суми втрати прибутку, пов'язаної зі спадом виробництва (товарообігу) та суми додаткових витрат, спрямованих на уникнення або зменшення темпів падіння виробництва та його відновлення:

- втрата прибутку, що пов'язана зі спадом виробництва (товарообігу), визначається шляхом множення різниці між сумою стандартного виробництва (товарообігу) та сумою обсягу виробництва (товарообігу) за період відшкодування на показник прибутковості. Стандартний обсяг виробництва (товарообігу) – це обсяг виробництва, що передуює дню настання страхової події;

- сума додаткових витрат визначається на підставі попередньо наданого страхувальником і узгодженого зі страховою компанією (протягом трьох днів з дня настання страхового випадку) переліку заходів щодо зменшення темпів падіння виробництва та не може перевищувати вартості обсягу виробництва (товарообігу), збереженого завдяки додатковим витратам, помноженої на показник прибутковості за мінусом суми витрат, яких страхувальник міг би уникнути.

Якщо у період відшкодування страхувальник може продовжувати господарську діяльність на іншому об'єкті, підприємстві (поза місцем знаходження застрахованого майна) або встановити позмінний режим роботи, то розраховані прибутки від цієї діяльності враховуються при розрахунку збитків як показник, що зменшує суму збитку.

Висновок. Відносини, що складаються в суспільстві з приводу забезпечення безперервності процесу виробництва матеріальних благ, підтримання належного рівня життя людей, мають об'єктивний характер і формують зміст економічної категорії страхового захисту, сутність якої полягає в урахуванні страхового ризику та в захисних заходах від нього.

Ринок страхування фінансових ризиків розширюватиметься, що пов'язано з розвитком спеціалізації цих видів страхування, зокрема і в аграрній сфері, підвищенням рівня фінансової культури підприємств і банків у сфері управління ризиками. У цьому сегменті прогнозується розширення спектра послуг, що сприятиме заохоченню страхувальників до зменшення втрат за рахунок страхування.

SUMMARY

The features of financial risk insurance in the sphere of agricultural production are studied. The author justifies the necessity of the expansion of financial risk insurance market that is associated with the development of specialization of these types of insurance, the increase of the level of financial culture of enterprises and banks in risk management.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Александрова М.М. Теоретичні основи фінансової стратегії страхової компанії / М.М. Александрова, А.Ю. Полчанов // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – 2010. – №2 (52) – С. 217-220.
2. Внукова Н.М. Страхування: теорія та практика / Н.М. Внукова, Л.В. Временко, В.І. Успенко / За загальною редакцією д.е.н., проф. Н.М.Внукової. – 2-ге видання, перероблене та доповнене. – Харків: Бурун Книга, 2009. – 656 с.
3. Гудзь О.Є. Територія екологічного агрострахування: можливості та нові горизонти / О.Є. Гудзь // Вісник Сумського національного аграрного університету: Серія «Фінанси і кредит». – 2012. – №1. – С. 23-29.
4. Непочатенко О.О. Особливості управління страховими ризиками / О.О. Непочатенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: Серія «Фінанси і кредит». – 2012. – №1. – С. 16-20.
5. Савинова Е.А. Финансовые риски: основные виды и подходы к классификации / Е.А. Савинова // Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. Периодический научный журнал, №3 (75). – Санкт-Петербург: 2012. – С.44-51.
6. Стецюк П.А. Теорія і практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія / П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 386 с.
7. Страхування: монографія / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, Р.В. Пікус та ін. / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
8. Страхування: монографія / За ред. С.С. Осадця. – Вид. 3-тє, без змін. – К.: КЕНУ, 2006. – 604 с.